

архіву щодо Биківської та Басанської сотень (с. 142); історія села Галиця (с. 182); історія села Макіївка (з посиланнями на книжку Баклан М. М. Історія села Макіївки Носівського району Чернігівської області. Київ, 1995. 52 с.) (с. 183).

Прикро, що, без погодження місцевих істориків і краєзнавців, В. Проценко переробив вікіпедійні статті про смт Згурівку та село Красне, а можливо й інших сіл, на які не звернули увагу рецензенти. Додамо до цього й те, що в тексті нарисів «Домени» виявлено 480 помилок (граматичних, стилістичних, русизмів). Тепер маємо розуміння зауваги редакції видавництва: «Збережена стилістика авторського оригіналу».

Отже, письменник цілеспрямовано намагається переписати історію Згурівського краю, посилаючись на власні гіпотези щодо історичних дат і подій, що подаються як доконані факти. Залучення підтасованої інформації, вводить в оману читачів відносно справжньої історії та

створює викривлену реальність. Нариси мають всі ознаки фейковості змісту: 1) Повідомлення, які позиціонуються як сенсаційні, користуються підвищеною увагою читацької аудиторії. Мета автора: «Чим скандальніша новина, тим менше її перевірятимуть, аби ніхто не спростував». 2) Багаторазове повторення сфальшованих тез сприяє формуванню думки щодо їх істинності та правдивості, навіть коли людина напевно знає реальну історію. Особливо це вдається зробити за відсутності часу (можливості) чи обмежених знань критично та детально розглянути підозрілі питання. 3) Доступність багатьом зацікавленим громадянам покращує розповсюдження психологічного впливу застосованої дезінформації.

Підсумовуючи, неупереджено обгрунтовано зроблену аналітичну роботу над книгою В. Проценка «Домени Згурівської провінції», переконані, що є сенс ще раз наголосити на псевдонауковості видання.

Валентин Лазуренко (м. Черкаси)

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного технологічного університету
E-mail: v.lazurenko76@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4907-9966>

Усипальниця Гетьмана України Богдана Хмельницького в Суботіві має свою написану історію

Рец. на: Кукса Н. В. Церква Святого Пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. – Черкаси: Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2020. – 380 с., фото.

Одна із святинь України – церква Святого Пророка Іллі в Суботіві, що на Чигиринщині, має на сьогодні свою вперше ґрунтовно і фахово написану історію. Невтомна і патріотична дослідниця історії Чигиринщини, почесний краєзнавець України, лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича, завідувачка відділу «Суботівський історичний музей» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Надія Кукса видала науково-популярне видання «Церква святого Пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького». Це перша комплексно досліджена історія унікальної пам'ятки архітектури XVII ст. – церкви Святого Пророка Іллі в Суботіві, яка без перебільшення, на сьогодні є однією з візитівок нашої української державності. Історія церкви подається окремими історико-краєзнавчими статтями за різними тематичними напрямками.

За великим рахунком, дане видання є своєрідним підсумком понад 25-річної потужної науково-пошукової роботи по вивченню і систематизації багатьох історичних джерел з історії церкви Святого Пророка Іллі проведеної Н. Куксою. Історія церкви має вкрай розпорошену джерельну базу, попри це авторці книги вдалося зібрати документи, що дозволяють відслідкувати історію святині.

Дослідницею віднайдено, систематизовано, проаналізовано великий об'єм першоджерел, архівних документів, більшість яких вперше залучається до наукового обігу. Подається критичний аналіз народних джерел. Виняткову цінність складають численні ілюстрації, більшість з яких подається до друку вперше.

Видання Н. Кукси дає можливість ознайомитись з унікальними документами: нововиявленими та маловідомими матеріалами із фондів збірок архівних, музейних, бібліотечних установ України та зарубіжних країн. Серед них: найдавніший відомий на сьогодні візитаційний опис храму 1741 р., візитація 1750 р., документи, що висвітлюють реставрацію храму у 60–90-ті рр. XIX ст., «Метрика для получения верных сведений о древне-православных храмов Божих, зданий и художественных предметов с. Субботово Чигиринского уезда Киевской губернии» (1888 р.), щоденник експедиції Інституту археології академії наук Української РСР 1970 р. Р. Юри. Книга містить рідкісні іконографічні матеріали: збірку світлин експедиції С. Таранущенка 30-х рр. XX ст., матеріали комплексної експедиції Академії архітектури Української РСР 1947 р., серед яких монохромні архітектурні рисунки, архітектурні креслення знаних архітекторів А. Пшеничного, Д. Яблонського, Г. Логвина, В. Мойсеєнка, В. Самойловича, збірку світлин історико-архітектурних досліджень Інституту історії і теорії архітектури Академії архітектури Української РСР 1953 р. під керівництвом Г. Логвина, малюнки польського художника К. Пжичиховського 60-х рр. XIX ст., збірку світлин експедиції Інституту археології АН Української РСР 1970 р. під керівництвом Р. Юри, ексклюзивні знімки-кадри з кіносюжету 1970 р., присвяченого розкопкам Р. Юри (Радянська Україна. Кіножурнал. Вересень 1970 р. №. 39. Укркінохроніка. Сюжет III) тощо.

Розглядається багато сторінок історії усипальниці великого державотворця України Богдана Хмельницького, які були у радянській пе-

ріод з тогочасних ідеологічних міркувань табу-йовані (а деякі з них залишаються і до цього часу нерозкриті та мають історико-детективний характер). Наприклад, проаналізувавши ретельно історичні джерела та матеріали археологічних досліджень 1970 – 1971 рр. проведених в церкві Святого Пророка Іллі в Суботові Н. Кукса робить наступний висновок відносно того, що розкопки в церкві у 1971 р. «...під орудою П. Горішнього від самого початку були направлені на підтвердження офіційної версії про сплюндрування могили Б. Хмельницького С. Чарнецьким, що вважалася офіційною у радянській історіографії, яка ставилася під сумнів авторитетними істориками, насамперед, І. Крип'якевичем та з віднайденням і введенням до наукового обігу нових першоджерел виявилася історичною фальсифікацією» (1, с. 334). Н. Кукса також із впевненістю зазначає, «...що результатам археологічних досліджень 1970 – 1971 рр. не можна дати однозначної оцінки. Більше того, вони не тільки не дають змоги пролити світло на досліджувані проблеми, а ставлять виклики перед сучасними археологами. Однак, перш ніж продовжувати археологічні студії, необхідно докласти максимум зусиль у пошуках документів, що засвідчували б результати попередніх досліджень. Адже, поки що не віднайдено низки світлин, креслень, схем, планів, висновків антропологічної експертизи та експертизи залишків тканини, виявленої Р. Юрою у похованнях тощо. Перелік цих додатків подано у звітах, але в архіві їх не виявлено» (с. 334).

Особливу цінними є висвітлення у книзі іконографічних матеріалів, які стосуються церкви Святого Пророка Іллі. Окремим розділом розглядаються іконографічні джерела з історії усипальниці гетьмана Богдана Хмельницького XVII – XVIII ст.

Книга насичена багатьма фотодокументами та світлинами церкви різних років, багато з яких вперше вводяться до наукового обігу. Як то, наприклад, раритетна світлина 1942 року та цікаве дослідження її появи, на якій зображені чотири німецькі літаки (два двомоторні та два одномоторні) над церквою Святого Пророка Іллі в Суботові в роки нацистської окупації.

Окремим блоком подаються описи церкви Святого Пророка Іллі у студіях та подорожніх нотатках відомих пошановувачів старожитностей першої половини XIX ст. таких як Дмитро

Бантиш-Каменський, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Домінік П'єр де ля Фліз, Зенон Леонард Фіш, Казимир Пжичиховський, Митрофан Александрович, Лаврентій Похилевич.

Значно посилює книгу розділ, в якому досліджується церква Святого Пророка Іллі в Суботіві в історико-мистецьких досліджах кінця XIX – першої чверті XX ст. Миколи Костомарова, Володимира Перетца, Марка Грушевського, Францішека Равіти-Гавронського, Володимира Ястребова, Григорія Павлуцького, Дмитра Дорошенка, Івана Полтавця-Остриці.

Ґрунтовними є дослідження подвижницької праці на ниві служіння релігійній громаді Суботова деяких настоятелів церкви Святого Пророка Іллі, які залишили помітний слід у історії церкви, оберігаючи її унікальність та сприяючи її реставрації, тощо. Н. Кукса, завдяки відслідкованим архівним документам та подорожнім нотаткам пошанувачів суботівських старожитностей повернула із забуття постать священника Романа Орловського (бл. 1826 – 1894 рр.), якому Церква Святого Пророка Іллі завдячує своїм другим народженням. Перед читачем постає дослідження постаті Кирила Шараєвського (1873 – 1937 рр.), який був настоятеля згаданого храму з 1899 по 1913 рр. та який розділив у 1937 р. долю сотень священнослужителів Черкащини, будучи засудженим за сфабрикованною справою трійкою УНКВС Київської області до вищої міри покарання.

Ґрунтовними є розділи книги, які висвітлюють долю усипальниці великого державотворця України Богдана Хмельницького у часи антирелігійної кампанії 20-х – 30-х рр. XX ст. та під час нацистської окупації в період Другої світової війни. Як зазначає Н. Кукса, до початку 1930-х років церква постійно діяла. Проте із посиленням процесу тотальної атеїзації країни, основною метою якої була ліквідація релігії і церкви, в церкві припинилось богослужіння, була спроба влаштувати тут сільський клуб для молоді, певний час там демонструвались фільми, але холодне приміщення не дозволило продовжувати там покази фільмів та проводити там різні розваги. До початку нацистської окупації

Чигиринщини (5 серпня 1941 р.) усипальниця Богдана Хмельницького радянською владою використовувалась як колгоспне зерносховище. Богослужіння в храмі було поновлено за нацистської окупації. Після визволення радянськими військами Суботова церква продовжувала діяти (с. 273 – 275, 287).

Окремий блок книги становить висвітлення перебігу і значення для історії проведення археологічних досліджень церкви Святого Пророка Іллі та прилеглої до неї території. Читач книги може детально ознайомитись із результатами першої комплексної археологічної експедиції 1947 р., археологічних досліджень 1953 р., 1970-х рр., 2004 – 2006 рр., 2006 – 2009 рр.

Окремо подається аналіз комплексних архітектурно-археологічних студій та геофізичних досліджень 2018 – 2019 рр. в церкві Святого Пророка Іллі, головною метою яких були пошуки поховання Богдана Хмельницького.

Н. Кукса в цьому контексті наголошує на тому, що головним підсумком цих досліджень «...стало виявлення у центральній частині храму аномалії, яка може бути підземною спорудою в центральній частині нави. Глибина до стелі становить 2,40 м, висота від підлоги до стелі 1,6 м, площа по підлозі 3х2 м. Похилий вхідний тунель, ймовірно, розташовується в західній частині нави біля входу до церкви. Передбачається, що споруда повністю засипана ґрунтом. На думку дослідників, об'єкт побудований підземним способом...» (1, с. 364). Не виключено, зазначає автор книги, спираючись на думку дослідників, що виявлена в церкві Святого Пророка Іллі в Суботіві підземна «споруда є склепом-усипальницею гетьмана України Богдана Хмельницького» (с. 365).

Книга Н. Кукси буде цікавою для істориків, викладачів, вчителів, аспірантів, краєзнавців та усіх, хто цікавиться минулим українського народу.

Не зайвим буде також зазначити, що видання книги Н. Кукси уможливилось завдяки фінансовому сприянню Управління комунікацій Черкаської обласної державної адміністрації.